

RITUALIZACIJA U SPORTU

Ivica Žižić

Sveučilište u Splitu
Katolički bogoslovni fakultet
izizic@kbf-st.hr

UDK: 27-1:796
Izlaganje na znanstvenom skupu
Rad zaprimljen 6/2018.

Sažetak

Prisutnost rituala u sportu široko je poznat fenomen. Ritualni uzorci opisuju kako igralačku bit sporta tako i njegove događaje. Pritom se nerijetko sport uspoređuje s religijom, osobito njezinim ceremonijalnim stilom, formaliziranim načinom ponašanja kao i blagdanskim nabojem. Sport i religija stoje najbliže jedno drugom ne samo po formalnoj sličnosti nego upravo po ritualnoj funkciji. Zalazeći u zajedničku kulturno-antropološku osnovu tako različitih ali usporedivih fenomena religije i sporta, predavanje će na temelju antropološke analize pokušati osvijetliti tri segmenta: ludičko oblikovanje (ekspresivna funkcija), sport kao ritualni sistem (transformativna funkcija) i sport kao ritualizirana emocija (estetska funkcija). Naposljetku, predavanje će pokušati odgovoriti na pitanje: pruža li sport zamjenske obrede današnjem društvu i ne nalaze li se on sâm, po svojem ritualnom ustroju, snazi i emociji, kao 'postmoderna religija'?

Cljučne riječi: sport, religija, liturgija, ritual

UVOD

Ritual u sportu naširoko je prisutan fenomen. Simboličko izražavanje i obredne radnje u sportskim igrama snažno podsjećaju na religiju i njezine ceremonijale, osobito na strogo formalizirane obrasce ponašanja, ali i općenito na vjersko svetkovanje. Sport, kažu, ima svoje svećenike i vjernike, svoje hramove i blagdane, svoje geste i svoja pravila. Sport i religija pod vidom obrednoga stoje jedno drugome neobično blizu, a da u isti mah ostaju posve različiti fenomeni. Koji su konvergentni a koji divergentni elementi tog odnosa predmet je ovog razmišljanja koje se zasniva na analizi uloge rituala u sportu. Pokušat ćemo ukazati na antropološku osnovu ovih dvaju kulturnih fenomena. Konkretno, ovo će razmišljanje pokušati osvijetliti tri segmenta pitanja. Prvo je pitanje *ekspresivne funkcije* u kojoj se pronalaze vjerski obred i sportsko događanje. Riječ je o *fenomenu*

igre koji stoji u podnožju religijskog i sportskog simboličkog sustava. Drugi segment pozabavit će se *transformativnom funkcijom*. Kroz poredbenu analizu pokušat ćemo vidjeti kako se ritualni ustroj, koji je inače sastavni dio religijskog sustava, na veoma sličan način odražava u sportu. Treća cjelina, naposljetku, govori o ritualiziranoj emociji, odnosno, o estetskoj funkciji obredne igre koja otvara specifičan način mišljenja i osjećanja te se prema tome ozbiljuje kao „vjera”. Osobito u tom dijelu, u kojem dolazi do izražaja transformativna i estetska funkcija, otvara se razumijevanje ne samo formalne sličnosti između sporta i religije. Naime, sport se očituje kao jedna vrsta alternative tradicionalnim religijskim predajama i praksama. Stoga se postavlja pitanje: možemo li zbog toga sport smatrati *postmodernom religijom*?

1. EKSPRESIVNA FUNKCIJA - LUDIČKI OBRAZAC

Sport i religiju valja najprije dovesti do zajedničke genealoške poveznice, štoviše, vrela: do *igre*. Igra je upisana u bit sporta i religije. Doduše, u modernom religijskom kontekstu igra je potisnuta, ali nije prestala djelovati u svojim glavnim dijalektičkim obrascima: gratuitnost i pravilo, sloboda i disciplina, fiktivnost i realnost, udaljavanje i nadilaženje svijeta i poniranje u središte događaja. Igra je posebno u prošlom stoljeću postala *laboratorij* odakle se iščitavao društveni sistem u svom nastanku i razvoju, ali i religija u svojoj socijalnoj funkciji. Sjetimo se samo prvih teoretičara, Johanna Huizinge, prema kojemu igra predstavlja izvorište svijeta kulture, ali i Romana Guardinija i njegove usporedbe liturgije s igrom. Bjelodana je, međutim, igralačka bit sporta te zajedno s njome izraziti ceremonijalni duh u kojeg se smještaju sportske igre. Drugim riječima, *sport se događa kao igra, a igra se simbolički tvori kao obredno slavlje*. U toj perspektivi valja promatrati ritualni ustroj sportskih događaja: poseban prostor i vrijeme, formalno ponašanje sudionika, pravila, a posebno dijalektiku udaljavanja i nadilaženja svijeta te poniranje u dinamiku igre (i u njezino slavlje).

Sport se obredno igra u natjecanjima, događajima. Religija se igra sa transcendencijom tako da je obredno spušta u imanentno, a sport se poigrava s imanentnim tako da ga otvara transcendenciji. Nije rijetkost ni da se sport i religija zajedno igraju. Primjer za to su pashalni običaji u srednjem vijeku, u kojem je igra bila sastavni dio slavlja.

Definicije igre izrazito su složene i raznolike. Prema većini nalaža valja je povezivati uz *ekspresivnu funkciju*. Naime, igra u sebi nosi

mitsko-ritualni svijet „svetih početaka”, izvorne sakralnosti iz koje sve provire i koju izražava. Tako se, primjerice, za nogomet tvrdi da je nastao iz igre oponašanja nebeskih tijela, štoviše, mitske borbe bogova u počecima svijeta. Igra je slavlje kojim se ti počeci čine otajstveno prisutnima tako da preobražavaju sudionike, uvode ih u događaj koji se *hipotetski* ponavlja. Igra stavlja sudionike u situaciju čiste prisutnosti, u hipotetski *kao da* se to događa sada i ovdje, te ih putem tog uranjanja regenerira. Ludički obrazac pojavljuje se u redu *ekspresivnosti* kulturnih formi u kojima se čovjek iznalazi, zamišlja i slavi u čistom bivstvovanju.

Nema nekog posebnog razloga igre. No igra posjeduje uvijek iste karakteristike: to je *slobodna, neproduktivna i neizvjesna* aktivnost koja se otvara prema *zamišljenoj stvarnosti*, različitoj od svakodnevnjela, i prema *hipotetskom* načinu mišljenja i djelovanja, te uključuje preciznu simboličku elaboraciju prostora i vremena, kao i pravila igralačke interakcije. Sve to skupa svoj smisao pronalazi u sebi te omogućuje sudionicima specifičan način osjećanja. Pritom, transformativna snaga igre privlači osobitu pozornost: obični predmeti koji inače imaju funkcionalnu vrijednost postaju simboli, sudionici i akteri postaju heroji, a različiti ljudi sabrani na događaj postaju zajednica, fiktivna pravila postaju sveta i nepromjenjiva, a događaji se ispunjavaju neobičnim nabojem. Sport i religija podjednako se pronalaze u ovom transformativnom obrascu koji je vlastit obrednom formalnom obrascu. Poradi toga, možemo govoriti o *obrednoj igri* u sportu i religiji.

Transformativna funkcija – Ritualni ustroj

Igralačka bit sporta i religije usko je vezana za transformativnu funkciju. Moglo bi se reći da se sport i religija *igraju* preko obrednih transformacija.

Prvi faktor koji se odmah uočava je transformacija prostora. I sport i religija stvaraju prostor kao podlogu za ritualni događaj. Formalna sličnost u stilu, obliku i arhitektonskoj dinamici sportskih i religijskih prostora upućuje na zajednički transformativni obrazac ritualne naravi. Iako takav prostor, posebno kod sportskih objekata, djeluje funkcionalno, on je u stvarnosti inicijacijski oblikovan: uvodi u *performance* i iz njega unosi u specifičan način mišljenja i osjećanja. Slično je i s vremenom. Sportska i vjerska ritualna slavlja događaju se u izoliranim vremenima ispunjenim blagdanskim puninom, „usporavanjem” vremena, njegovom uviranjem u događaj. I prostor i vrijeme dakle zbivaju se u redu holističkog prožimanja, slavljeničkog vrenja kao i emotivnog i gestualnog dioništva.

Transformativna funkcija prožima obrednu igru u njezinoj dinamičkoj strukturiranosti. Prema Janet C. Harris (1982.) odnos između igre i obreda artikulira se kroz četiri karakteristike:

1. *Performativnost*. *Performance* je kategorija preuzeta iz kazališnog svijeta, a označava *dramatsku izvedbu*. Antropolozi, osobito V. Turner, primijenili su taj koncept na određena društvena ponašanja i događaje u kojima se uočava stanovita formalizirana simbolička izvedba. Obred je općenito karakteriziran po aktivnoj reprezentaciji. Bilo da je riječ o gestama, formulama, odijevanju, predmetima, bilo da je riječ o riječima i položaju tijela, uvijek se radi o jednoj vrsti dramatičnog uprizorenja jednog više ili manje eksplicitnog mitskog sadržaja. Takvi obredni događaji su ujedno „ozbiljni” i „zabavni”, „zamišljeni” i „stvarni”. Ta dijalektika posve prožima sportska natjecanja koja se ostvaruju i po tom reprezentativnom vidu. Osim toga, obredna performativnost utječe na identitetske formacije pripadanja. Obredna bit sporta i religije tako se pokazuje kao aktivni princip izgradnje zajednice, odnosno identiteta.

2. *Formalnost*. Obredne radnje visoko su formalizirane, nepromjenjive ili stereotipne. Sport, naprotiv, ima visoku razinu neizvjesnosti. Janet Harris stoga upozorava da postoje i bitne razlike između obredne i sportske formalnosti. Religijska obredna „sigurnost” vezana je za normativni, konvencionalni i idealizirani red, za svete postulate koji se pojavljuju unutar obredne drame te utemeljuju zajednicu. Međutim, sportska formalnost ima posve druge elemente. Ona je vezana za pokazivanje umijeća u sklopu idealiziranog društvenog reda, zatim pokazivanje nadmoći i sreće koja je u sportskom natjecanju ipak „neizvjesna”. Harris, čini se, smatra vjerski ritual izvjesnim, a sportski neizvjesnim, što nije sasvim točno. Naime, sigurnost da će ritual ishoditi dobar rezultat ili blagotvorno djelovati nije posve potvrđena. U tom smislu, vrijedi podsjetiti da definiciju igre koju je donio Lévi-Strauss u svojem djelu *Divlja misao*. Prema njemu igra je „skup pravila koji praktički omogućuju bezgraničan broj natjecanja”. No, i obred se „igra” te se predstavlja kao povlašteno natjecanje, odnosno, bezgranično ponavljanje. Međutim, igra stvara razliku između pobjednika i pobijeđenih, dok se obred, naprotiv, vodi logikom ujedinjavanja, zajedništva između službenika i vjernika, živih i mrtvih, svetog i profanog tvoreći jedinstveni univerzum *svetoga*. Unatoč tim razlikama *formalnost* je način *bivanja* i sporta i religijskog obreda.

3. *Stvaranje idealnog poretka*. Treća karakteristika je vezana za stvaranje *idealnog poretka*. Naime, ritual utemeljuje normativnu

razinu te je povezuje s društvenim i psihološkim stanjem sudionika, tj. povezuje nepromjenjive simboličke poruke s takozvanim *indeksikalnim porukama*. Obred pomaže da se iznova uspostavi i pojavi idealni poredak – *svijet kakav bi trebao biti*. Sportski događaj stvara novu, idealnu verziju svijeta. U sportu pak to se događa preko ikona, metafora, simbola koji odražavaju idealni normativni red koji se onda preslikava na aktere te na same sudionike. Sport je mjesto gdje se taj idealni red prihvaća (i nužno slavi). U njemu se časti *etika uspjeha*: borba, natjecanje, težak rad da bi se postigao rezultat. U religijskim obredima pak časti se *etika svetoga*. Unatoč evidentnim razlikama *stvaranje idealnog reda (i idealnog čovjeka)* ipak povezuje vjerske obrede i sportska natjecanja.

4. *Združivanje svetog i profanog*. U obredu se zbiva povezivanje sa svetim ili kozmološkim redom; obred se svagda oslanja na nadnaravno, mitsko. Pronalazi li se i taj obrazac u obrednom vidu sporta? Postoje elementi koji idu u prilog pozitivnom odgovoru. Tu je ponajprije posredovanje emotivnih iskustava tzv. *communitas* i „toka“ (*flow*), tj. načina na koji se ta događanja odražavaju u iskustvu i svijesti sudionika. Poradi toga valja govoriti o „obrednoj igri“ (a ne o sportskim obredima) koja se nalazi i unutar vjerskih obreda i unutar sportskih natjecanja. Igra bi stoga bila neka vrsta *prastrukture*, latentni sustav mogućnosti i alternativa koji se pretače u relativne simbole i stanja.

Kao što je vidljivo iz navedenih svojstava, ritualni ustroj pokazuje se djelatnim u svijetu sporta i religije po svojoj moći transformacije i estetizacije. Obje aktivnosti *udaljavaju* od svijeta običnoga i ozbiljuju iskustvo doticaja s *izvornim* koji ima svojstva svetoga. Odatle ozbiljnost igre i obreda, koja ujedno posreduje cjelovitu rekreaciju. U sportskoj igri kao i u obredu zbiva se, međutim, iskustvo autorefleksivnosti, ludičke introspekcije preko dijalektike odnosa (subjektivno-objektivno, nutarnje-vanjsko, ja-ti) preko kojega nastupa *cjelovitost*. To *oceansko iskustvo* živi zaštićeno „simboličkim okvirima“ (prostora, vremena, pravila itd.) i sastoji se u neprestanom uranjanju u dimenziju *posve drugačijeg* bivstvovanja.

Estetska funkcija - Ritualna emocija

Različita etnološka i antropološka istraživanja iznijela su na vidjelo *estetsku funkciju* rituala i njezinu zanimljivu presliku u svijetu sporta. *Oceansko iskustvo* prema kojem i obred i sport teže, preko posebnih ritmičkih, glazbenih, vizualnih impulsa provociraju tzv.

spillover, vrenje, ili svojevrsnu *unio mystica*. Pojedini će antropolozi posegnuti za neurofiziološkom teorijom „dvaju mozgova”, tj. dvaju polutki (ergotipike i trofotipike), racionalne i emotivne, te će reći da se u tim iskustvima događa objedinjavanje, odnosno prožimanje lijeve i desne hemisfere mozga. To obrazloženje zacijelo ima svoje utemeljenje jer se uostalom verificira u samom iskustvu igre, odnosno obreda, u kojoj s jedne strane djeluje trijezno i pozorno mišljenje, a s druge strane duboko osjećanje. O kognitivnim vidovima obredne igre u religiji i u sportu dalo bi se posebno govoriti. Recimo samo to da obred djeluje „infraracionalno”, tj. da se kreće u sferi značenjskog „izobilja” i emotivnog vrenja. Vratimo li se samo na *hipotetski modalitet* koji prožima cjelokupnu obrednu igru, bit će nam jasnija rečena kognitivno-emotivna strana iskustva. Naime, sport i religija putem obreda razvijaju specifičan način izražavanja, ponajčešće putem hipotetskih fraza preko kojih se povezuju s idealnim ili onostranim svijetom. Obredna igra, naime, napušta „indikativne modele”, „realnost” u njezinom fakticitetu, a obraća se višnjem svijetu *kao da* je ovdje prisutan. Prepušta se takozvanom *konjunktivnom* modalitetu u kojem se, primjerice, koriste snažne metafore poput onih „vjeruje u pobjedu”, „pregazio protivnika”, „jurišao u napad”, „ginuti na terenu”... Takve sugestivne metafore nude podlogu za stvaranje povjerenja, tj. za ulazak u dublji način odnosa koji se može ocrtati kao izručenje, poistovjećenje, zagovor, pa čak i sveto. Naime, obredna igra i u sportu i u religiji, nije samo oblik izvanjskog ponašanja, nego način mišljenja i osjećanja. I upravo u tom dijelu religija i sport pronalaze neobične srodnosti. Komparativni nalazi potvrđuju da se u podlozi jedne i druge obredne igre nalazi *vjera*: vjeruje se u klub, vjeruje se u pobjedu, a shodno tome pripada se klubu, a sebe se prepoznaje dijelom tog događanja. U sportu kao da je u igri život i smrt. A tako i u religiji. U vjerskom smislu vjera u Boga iziskuje povjerenje u obred, a shodno tome i pripadanje zajednici kao i prepoznavanje sebe dijelom tog događaja. Obredna igra je dakle *pouzdan način djelovanja* koji sudionika stavlja na obzor šireg projekta nudeći mu idealnu sliku svijeta i pojedinca u njoj.

U sportskim događanjima primjećuje se ponajviše *iskustvo katarze*. Sportski ritual izražava osjećaje, ne u smislu jednostavnog osjećaja, već u smislu artikulacije i prijenosa. Svaki put kad se slavi sportski događaj, događa se povratak na izvorno emotivno stanje. S te točke gledišta postoje terapeutsko-soteriološka uloga sporta koji uklanja stanja tjeskobe i poremećaje ravnoteže, a osnažuje izvorna cjelovita stanja „izgubljenog raja” koji barem začas postaje stvarnost.

ZAKLJUČAK: SPORT - POSTMODERNA RELIGIJA?

Svijet izrastao iz igre nije manje realan i važan od takozvanog svakodnevnog života. To potvrđuje suvremeno postmoderno doba u kojem sport, sa svojim obrednim igrama, hipotetskim modalitetima, emotivnim vrenjima, koja se čine nerealnima, zauzima važno mjesto u konstrukciji cjelokupne društvene stvarnosti. Obredna igra koja djeluje u ontologiji sporta, kadra restrukturirati stvarnost, homeostatski djelovati ispražnjujući konflikte i uvesti u idealni svijet, zamišljen i ujedno stvaran, pokazuje svoju neobičnu moć upravo putem *emotivne katarze i empatije*. Emotivno pražnjenje putem ritualnih protokola i gesta ujedno je faktor smanjenja nasilja, tvrde neki autori. No može biti i poticaj za daljnje nasilje, osobito kad se u njega umiješaju politički i društveni razlozi. Sportski konflikt nikada nije samo stvar igre. Obredna igra sporta ostaje uvijek neizvjesna i „eksplozivna”, otvorena trajnoj mitizaciji i pretenziji da zauzme još veću ideološku ulogu u društvu.

Snaga je obredne igre prijelaz iz hipotetskog u indikativno, iz zamišljenog u stvarno, iz fiktivnog u činjenično. Svijet sporta danas taj prijelaz veoma efektno vrši. On je oboružan moćnim medijskim sredstvima, političkom i ekonomskom potporom, pa je stoga društveni interes koji izaziva samo posljedica pomno pripremljene strategije. Postaje li sport danas nekom vrstom zamjenske religije? To se pitanje postavlja ne samo zbog sličnosti između sportskih i religijskih sustava, koje, kao što smo vidjeli, svoj temelj pronalazi u obrednoj igri, nego i zbog toga što se sport danas sve više obraća onim vidovima egzistencije o kojima se jednoc brinula religija. Može li dakle sport imati religioznu funkciju, ako već veoma dobro igra obrednu funkciju? I može li osigurati one potrebe zbog kojih se ljudi obraćaju religiji? Odgovor na ova pitanja nije jednoznačan.

Bjelodano je da je religija zapustila svoju obrednu igru, a s njome i moć posredovanja cjelovitih iskustava. Religijski obredi ne samo da bivaju sve manje relevantni nego su i sve manje povjerljivi. Razlog je tomu racionalizacija „svetih postulata” i upravo nedostatak snaga njihova „zaigravanja” u ljudskom iskustvu. Nasuprot tom fenomenu obredne dezolacije, sport neprestano potiče na mitizaciju i ritualizaciju. Primjerice, sport valorizira tijelo, otkriva ga u njegovoj simboličkoj funkciji; sport estetizira pokret čineći ga sakralno lijepim, gotovo božanskim. Religija utjelovljenja – kršćanstvo, danas ne zna što bi s tijelom pa je pitanje tjelesnosti racionalizirano, svedeno na niz moralnih pitanja početka i kraja života. Tijelo se gleda kao nešto odvojeno i niže od uma i duha, a zapravo je posve suprotno.

Tko želi biti kršćanin, treba poći od utjelovljenja, Kristova utjelovljenja i utjelovljenja svoje osobnosti i vjere pa je stoga sport jedno od nužnih sredstava da kršćani dođu k sebi. Kršćanstvo, osim toga, s teškoćom održava blagdansku poetiku, dok svijet sporta s velikom lakoćom zahvaća u čovjekov blagdanski egzistencijal i vješto ga iskorištava ulijevajući mu nova povjerenja i idealizirane vizije svijeta. Drugim riječima, svijet sporta otkriva čovjeka kao *obredno biće* uspostavljajući s njime novi oblik povjerenja. To se povjerenje zacijelo ne može izjednačiti s vjerom u transcendentnoga Boga koji se objavio i nastavlja djelovati po liturgijskom memorijalu. No zacijelo predstavlja alternativu, štoviše, postaje takmac religiji. Sport pruža stil pa i duhovnost koja kao takva nije zatvorena religijskom vjerovanju. Štoviše, može postati prilika za susret. Sport se, naime, otkrivajući obredni potencijal u čovjeku i njegovu moć da transformira sebe i doživi iskustvo cjeline, može približiti religiji. Pitanje je može li je i zamijeniti?

RITUALIZATION IN SPORT

Summary

The presence of rituals in sports is a widely known phenomenon. Ritual samples describe both the playful core of sport and its events. Also, sport is often compared with religion, especially with its ceremonial style, formalized manner of behaviour and feast tension. Sport and religion are very close, not only by their formal similarity, but also exactly by the ritual function. Drawing on the common cultural and anthropological basis of so different but comparable phenomena of religion and sport, the lecture will try, on the basis of anthropological analysis, to highlight the three segments: ludic shaping (expressive function), sport as a ritual system (transformative function) and sport as a ritualized emotion (aesthetic function). Finally, the lecture is going to answer the question: Does sport provide substitute rites for today's society and doesn't sport offer itself, by its ritual structure, vigour and emotion, as a "post-modern religion"?

Key words: sport, religion, liturgy, ritual